

Wetenschap; kunst, gezondheid, psychologie en parapsychologie

– Geoffrey Farthing

Deel 6 (van 6) uit: De geweldige positieve ontwikkelingsmogelijkheden van Theosofie, Blavatsky-lezing gehouden in Winchester op 29 juli 2001 tijdens de Zomerschool van de Engelse afdeling van de Theosophical Society.

De Elfde Ontwikkelingsmogelijkheid
WETENSCHAP

Het woord Science (Wetenschap) is afgeleid van het Latijnse woord *sciens*, tegenwoordig deelwoord van *scire*, weten. Het werd later toegepast op een specifiek aspect van ‘weten’, op een bepaalde tak van wetenschap of een speciale manier om iets te weten te komen, maar oorspronkelijk heeft het niet een specifieke betekenis. Theosofie wordt ook wel aangeduid als de Wetenschap der Wetenschappen, zij omvat alle ‘werkelijke’ kennis.

Een van de Meesters van Wijsheid zei dat “de moderne wetenschap onze beste bondgenoot is...” (M.L. II, chron. 65) Hij zei dit aan het einde van de negentiende eeuw, toen de wetenschap bezig was naam te maken als onverschrokken onderzoeker van alle natuurlijke verschijnselen. Zij maakte snelle vorderingen bij het verkennen van de ruimte, bij het ontdekken van de aard van de materie, de samenstelling en werking van levende cellen en de rol die

zij spelen in levende organismen, enzovoort. Darwin had net zijn *On the Origin of Species* en zijn theorie over het overleven van de geschiktste naar voren gebracht. Dit groeiend inzicht in de natuurlijke wereld tartte de standpunten van de religie ten aanzien van de Goddelijke Schepping. De wetenschap moedigde het stellen van veel vragen aan over dogmatische beweringen waarvan men voorheen dacht dat je er geen vragen over kon of mocht stellen. De Meesters moedigden deze bevrijding van het denken en dit onbeschoemd onderzoeken van de feitelijkheden van het bestaan aan, in weerwil van de vele bestaande oude en aanvaarde opvattingen.

Misschien is de wetenschap vandaag de dag niet meer zo zeker van zichzelf als zij was aan het einde van de negentiende eeuw. Zij neemt lichtvaardiger standpunten in, haar basis is niet zo stevig als nog maar enkele jaren geleden. Voortdurend worden er nieuwe ontdekkingen gedaan, theorieën ontwikkeld en ook snel weer gewijzigd. Als gevolg daarvan is de wetenschap flexibeler geworden en meer bereid om te kijken naar terreinen die voorheen verboden gebied waren, met name naar de subjectieve terreinen, in tegenstelling tot de vertrouwde zuiver objectieve. De kwantumfysica met haar denkbeelden over non-localiteit heeft de weg geopend naar nieuwe terreinen. Sommige wetenschappers beginnen vragen te stellen die de mogelijkheid suggereren van het bestaan van niet-stoffelijke bestaanswerelden. Bijna dood ervaringen hebben bijvoorbeeld de aandacht afgeleid van het zuiver stoffelijke. Er is nu ook een groeiend inzicht dat paranormale verschijnselen zoals het lezen of overbrengen van gedachten, psychokinese, materialisaties tijdens spiritistische seances, genezen op afstand enzovoort, erkend en onderzocht moeten worden. De huidige modellen voor wetenschappelijk denken kunnen met zulke gebeurtenissen niets beginnen.

De Theosofie verschaft kant en klare modellen om veel van deze verschijnselen te verklaren, maar tot dusver heeft men er geen aandacht aan geschonken. Deze ant-

woorden omvatten verklarend materiaal over de aard van ruimte en tijd, over het bestaan en de kenmerken van allerlei niet-stoffelijke niveaus van het bestaan. Om een voorbeeld te noemen: het gebied dat het dichtst bij het stoffelijke ligt, het vormende gebied (het Astrale), heeft verscheidene functies. Voor een theosoof komen deze overeen met de diverse ondergebieden van dat gebied. Het is het gebied waar het geheugen zich bevindt; waar vitaliteit, de universele levenskracht, wordt opgeslagen om uitgegoten te worden in het stoffelijke. Vanuit dit gebied worden 'subjectieve' vormen in het stoffelijke, objectieve bestaan geprojecteerd.

H.P.B. maakt hierover een belangrijke opmerking in *De Geheime Leer*.

Nu zijn de occultisten – die elk atoom in het heelal, hetzij een aggregaat of een enkelvoudig atoom, terugvoeren tot de Ene eenheid of het universele Leven; die niet erkennen dat er in de Natuur ook maar iets anorganisch kan zijn; die niet zoiets als dode stof kennen – consequent in hun leer van geest en ziel, als zij spreken over een geheugen, een wil en gewaarwording in elk atoom. (G. L. II, p. 764)

Het betrekkelijk recente denkbeeld in de wereld van de natuurwetenschap dat de waarnemer invloed heeft op de resultaten van experimenten op sub-atomaire niveaus lijkt erop te duiden dat de waarnemer een actieve deelnemer is bij het experimentele proces. Volgens de Theosofie komt dit vanwege de aard van de innerlijke subjectieve gebieden, in het bijzonder het mentale gebied waarin overigens, naar men zegt, ruimte geen dimensie heeft (in de stoffelijke betekenis) en waarin wat wij normaal onder tijd verstaan niet van toepassing is. In de subjectieve ruimte is daarom de wet van Bouguer-Lambert Beer met betrekking tot affecten en afstand niet van toepassing.

Er is nog iets anders waarover heden ten dage in de natuurwetenschap gespeculeerd wordt in verband met non-localiteit. Sub-atomaire deeltjes kunnen elkaar op afstand

zodanig beïnvloeden dat veranderingen in het ene deeltje op een willekeurige gegeven plaats onmiddellijk invloed hebben op een ander deeltje op een andere plaats. Tot dusver is hiervoor geen wetenschappelijke verklaring, maar waar het gaat om non-localiteit worden de studenten herinnerd aan “het Punt dat overal is en de omtrek nergens”, wat wordt aangevuld met dat deel van het Hermetisch Axioma waarin gesteld wordt “Niets is groot, niets is klein”. Zo zou ook de Occultist kunnen vragen “Waar is een gedachte?” De wetenschapper zou kunnen antwoorden “In de hersenen”, maar een gedachte is niet stoffelijk en de hersenen zijn wel iets stoffelijks. Hoe doet het stoffelijke het niet-stoffelijke ontstaan? Ook hier kan het antwoord gegeven worden via de innerlijke aard van de materie, die haar subjectieve beginselen en onder-beginselen heeft. De theosoof ziet ook dat, aangezien ieder materiedeeltje een levend iets is, de eraan inherente energie leven is, het Ene Universele leven.

Een allesomvattend metafysische zienswijze ten aanzien van non-localiteit wordt heel complex. Het onderling verweven van oorzaken en gevolgen in deze niet-stoffelijke gebieden wordt buitengewoon gecompliceerd, in het bijzonder omdat wat er daarbinnen gebeurt zijn weerslag kan hebben, en daarom invloed kan uitoefenen, op het fysieke gebied. In het Occultisme is het bestaan van Elementale wezens hierbij van enig belang. Zij vormen een *modus operandi* voor de meeste verschijnselen. Elementalen worden beschouwd als half-intelligente wezens en treden op als de krachten van de Natuur.

Het ontbreekt de moderne natuurwetenschap nog steeds aan een model van het gestructureerde universum zoals dat verschaft wordt door de Theosofie met haar zeven niveaus van het bestaan, elk met hun eigen hoofdkenmerken. Ook ontbeert de natuurwetenschap het denkbeeld, en alles wat daaruit voortvloeit, dat er niet zoiets bestaat als ‘dode’ materie. Het feit dat materie levend is, samengevoegd met de twee daarbij behorende verschijnselen van be-

wustzijn en geheugen, leidt tot een begripen van het grote proces van evolutie. Alles bouwt verder op wat voorafging. Hierop is ook Rupert Sheldrake’s omvangrijk werk *The Presence of the Past* gebaseerd.

Tot de natuurwetenschap behoren ook andere takken van wetenschap. Eén daarvan is de biologie, de wetenschap van levende wezens. De theosofie geeft er een uitbreiding aan door te stellen dat er niet zoiets bestaat als dode materie, niets is anorganisch, en door het denkbeeld te propageren dat alles een aspect van het Ene Leven openbaart. Dit Ene Leven vertoont twee aspecten die onscheidbaar van elkaar zijn: enerzijds vorm (stof) en anderzijds dynamiek als drijvende kracht (leven of geest). Bewustzijn, geheugen en wil zijn inherent in deze combinatie aanwezig. ‘Wilskracht’ is daarom een eigenschap die in alles wat er bestaat aanwezig is. Dit zijn elementen van basisgegevens die nog niet ten volle door de wetenschap op hun juiste waarde geschat worden, maar die door de Theosofie duidelijk geformuleerd worden.

... alles openbaart een aspect van het Ene Leven.

Wanneer eenmaal de Theosofie en haar beginselen bekend zullen zijn, zal aangevoeld worden dat onze filosofie niet alleen een "nauwe verwant van de moderne natuurwetenschap" is, maar haar voorouder, en dan wel één die haar verre overstijgt in logica; en dat haar "metafysica" uitgebreider, mooier en krachtiger is dan welke metafysica ook die voortkomt uit een dogmatische cultus. Het is de metafysica van de Natuur in haar kuise naaktheid, zowel stoffelijk, moreel als spiritueel, die als enige in staat is om het schijnbare wonder te verklaren door middel van natuurlijke en psychische wetten, en door de puur fysiologische en pathologische begrippen van de Natuurwetenschap aan te vullen, en voor altijd de antropomorfe Goden en de Duivels van dualistische religies de nek om te draaien. Niemand gelooft vaster in de Eenheid van de eeuwige wetten dan de Theosofen. (C.W. VIII, p. 76)

De Twaalfde Ontwikkelingsmogelijkheid KUNST, GEZONDHEID, PSYCHOLOGIE EN PARAPSYCHOLOGIE

Met de komst van de Theosofie ontstaat er een heel stel nieuwe begrippen op het gebied van de kunst, allereerst vanuit de occulte visie die de kunstenaar op de natuur heeft. De Theosofie leert dat ieder menselijk wezen een microscopisch kleine maar unieke weerspiegeling vormt van de macrocosmos, het universele geheel. Elk van zijn vermogens is uiteindelijk afkomstig van Grote Wezens die vooruitgang hebben geboekt in de aeonen van evolutionaire tijd en ver boven hem staan op de ladder van het bestaan. Dit zijn collectieve wezens, aggregaten van vele mindere levende wezens, ieder met zijn eigen intelligentie en geheugen. Deze vormen tezamen een geweldig uitgebreide verzamelde ervaring opgedaan in massa's 'Levens' naarmate zij hoger klommen op de evolutionaire ladder. Het Leven in deze context, ook wel de Monade genoemd, is door alle rijken van de Natuur heen gegaan en heeft van daaruit het mensenrijk bereikt, waar het geïndividualiseerd wordt en verder gaat door de sub-Rassen en Rassen, waarin het achtereenvolgens menselijke vermogens ontwikkelt. Uiteindelijk worden haar voertuigen geschikt gemaakt om als wezens de boven-menselijke gebieden te betreden.

De Natuur verschaft alles wat niet alleen het stoffelijke wezen van de mens vormt maar ook zijn niet-stoffelijke beginselen. Iedere cel, ook die van zijn lichaam, heeft haar eigen innerlijke beginselen, waardoor die cel in contact staat met het overeenkomstige cosmische gebied. Daarbij weerspiegelt zij iets van de kenmerken van dat gebied. Aldoor vormt de hele mens in de diverse aspecten van zijn wezen een weerklank van dat wat er in het universum plaatsvindt, in de mate dat die aspecten ontwikkeld en juist afgestemd zijn.

De kunstenaar reageert op de harmonieën in de Natuur door middel van geluid, kleur, vorm of gevoel. Hij ziet iets van het

grootse cosmische patroon in symmetrische patronen, in gelaatsuitdrukkingen, in beweging, in ritme en in de melodie van taal en geluid. Musici horen met hun innerlijk oor de hemelse muziek; zij kunnen haar vangen in schriftbeeld en zij kunnen, met de instrumenten en technieken waarover zij beschikken, wat zij horen van de melodie en harmonie tot uitdrukking brengen. Ook de danser en de zanger vertolken op hun eigen wijze iets van deze ongehoorde ritmes en harmonieën en maken ze zichtbaar. Hun ontvankelijke ziel kan tot ons spreken maar dan moeten we wel in staat zijn erop te reageren. We hebben ogen nodig om te zien en oren om te horen. Zonder deze kunnen we niet reageren en als er niet op gereageerd wordt is iedere kunstvorm slechts een schaduw, een betekenisloze voorstelling. Bij het reageren op welke kunstvorm ook, of je nu iets vluchtig of werkelijk ziet, is onze ziel betrokken; maar deze wordt vervolgens zelf versneld, in zover als zij reageert.

Er schuilt iets heiligs en gewijds in dit waarden, dat ons naar de spirituele gebieden voert. Onze karakters worden veranderd. De hoogste emoties van toewijding, moed, volharding, sympathie, liefde en mededogen worden allemaal opgeroepen. Ware kunst zal dit voor ons doen als wij er onze aandacht aan schenken en kunnen zien en horen. Wij allen beschikken over het daarvoor noodzakelijke instrument, maar misschien moet het nog juist afgestemd worden.

Om de Meester K.H. te citeren, "iemand die *melomanisch* is kent geen *hogere* staat van extase en geluk dan muziek – de meest goddelijke en *spirituele* der kunsten". Waar dit kenmerkend is voor een specifieke kunstvorm kennen we ook de uitdrukking dat het Goddelijke tot uiting komt in "het goede, het ware en het schone". We kennen ook de uitdrukking "schoonheid is aanwezig daar waar er ogen zijn die deze schoonheid waarnemen". Zonder die 'ogen' bestaat er geen schoonheid. Je zou ook kunnen zeggen dat Theosofie alleen bestaat voor iemand die haar bestudeert en die er ogen voor heeft – of wiens ziel

erop reageert; zonder dat bestaat Theosofie niet voor hem of haar.

In de Zevende Ontwikkelingsmogelijkheid hebben we het gehad over enkele aspecten van spiritistische verschijnselen en over paranormaal begaafd zijn. Het belangrijkste criterium bij de theosofische verklaring ervan is het bestaan van de rijken van de natuur en de occulte samenstelling van de mens in beginselen (zie het Aanhangsel). In alle gevallen is er sprake van een belangrijke scheidingslijn binnen die beginselen – midden in het vijfde gebied of vijfde beginsel van Manas of denkvermogen. De scheidingslijn wordt aangeduid als een barrière of brug, het Antahkarana. De Natuur boven deze lijn wordt beschouwd als ‘vormloos’ en subjectief, en beneden die lijn als objectief. In termen van gebieden, in termen van beginselen is het geestelijk (Egoïsch) op hoge niveaus, of duidelijk stoffelijk, persoonlijk op lagere niveaus (maar materie kan niet-stoffelijk zijn). Deze informatie is wezenlijk om psychologie en parapsychologie te kunnen begrijpen.

Sommige psychologen hebben erkend dat er een onderscheid bestaat tussen het persoonlijke ego (id) en een super-ego. Hun ego is tamelijk goed bestudeerd en er is een heleboel therapeutische praktijk ontwikkeld op basis van klinische ervaringen. Het super-ego, echter – het theosofische spirituele Ego ofwel de Individualiteit – manifesteert zich zo zelden dat er maar heel weinig bekend is over de ware aard ervan, over de werkelijke vermogens ervan. Het is nog altijd grotendeels een hypothese, maar je kunt zien dat het super-ego bestaat door de wijze waarop het weerspiegeld wordt in de bovenste drie sub-beginselen van het kamische of emotionele hoofd (4^e) beginsel. Zelfs die weerspiegelingen, hoewel nog altijd gekleurd door egoïsme, laten iets zien van de hogere spirituele aspecten van de persoonlijkheid.

De parapsychologie kwam kort aan de orde in de Zevende Ontwikkelingsmogelijkheid. De Theosofie verrijkt dit werkterrein ook weer via de kenmerken en kwaliteiten van de gebieden en beginselen. Het

mentale niveau en het denken spelen een grote rol bij boodschappen van ‘geesten’, ‘automatisch’ schrift en uiteraard bij gedachte-overbrenging. Bij andere verschijnselen zijn het astrale (3^e) niveau en het Astrale Lichaam betrokken, soms met behulp van Elementalen, b.v. bij materialisaties, tevoorschijn halen, afdrukken van foto’s en brieven.

Tot de psychologische verschijnselen behoren de gespleten persoonlijkheid, obsessies en bezetenheid. Ook hier helpt kennis van de processen na de dood om begrip te krijgen van wat er gebeurt. Een mens is zijn spirituele Ego, of Individualiteit, maar die is verbonden met een persoonlijkheid tijdens zijn aardse leven. In het geval van een obsessie kan de persoonlijkheid overgenomen worden door één of meer krachtige Elementalen, die vaak, maar niet altijd door hemzelf geschapen zijn, bijvoorbeeld door langdurige gewoonten. Echte bezetenheid treedt op wanneer de persoonlijke beginselen volledig, of gedeeltelijk en tijdelijk, overgenomen worden door een ‘Elementaar’. Een ‘Elementaar’ is het hardnekkig voortlevende psychische overblijfsel van een overleden persoon, waarvan het spirituele Ego zich afgescheiden heeft tijdens het normale stervensproces. De ‘Elementaar’ kan heel machtig zijn zolang hij blijft bestaan. Hij kan ‘leven’ zoeken in het stoffelijke lichaam van een levende persoon om in zijn intense behoeften te voorzien. Hij wordt gemotiveerd door intens verlangen naar lichamelijke bevrediging, zoals seksuele uitspattingen, dronkenschap, vaak vijandige wreedheid, enz. Hij kent totaal geen geweten of fatsoenlijke terughoudendheid, omdat hij afgescheiden is van zijn spirituele ziel.

De Theosofie heeft belangrijke dingen te zeggen over gezondheid. Het volgende citaat mag misschien oppervlakkig lijken maar het heeft heel wat repercussies:

Elk mens maakt goed of slecht karma met elke daad en elke gedachte in zijn dagelijks leven en hij werkt tegelijkertijd in dit leven het karma uit dat teweeg is gebracht door de daden en begeerten uit het vorige. Wanneer wij mensen zien die door aangeboren kwalen

zijn getroffen, kan veilig worden aangenomen dat deze kwalen de onvermijdelijke gevolgen zijn van oorzaken die zij zelf in een vorige geboorte hebben gelegd. Men zou kunnen aanvoeren dat die aandoeningen niets te maken kunnen hebben met een vroegere incarnatie, daar ze erfelijk zijn; maar men moet wel bedenken dat de ego, de werkelijke mens, de individualiteit, niet zijn geestelijke oorsprong heeft in de ouders bij wie hij zich wederbelichaamt, maar dat hij door de banden die hij door zijn vroegere levenswijze heeft gesmeed, in de stroom wordt getrokken die hem, als de tijd voor wedergeboorte aanbreekt, naar het gezin voert dat voor de ontwikkeling van die neigingen het meest geschikt is ... (Sleutel, p. 196)

CONCLUSIE

De ontwikkelingsmogelijkheden van de Theosofie kunnen alleen maar werkelijkheid worden en hun weldadige krachten voor de mensheid voelbaar wanneer ze bij de mensheid bekend worden. Het is nu meer dan honderdvijfentwintig jaar geleden dat ze aan de mensheid ter beschikking kwamen in de geschriften van H.P. Blavatsky en haar Ingewijde Meesters. Om allerlei redenen echter, met name door tegenstand van partijen die hun eigen belangen nastreefden, werden ze doodgewegen of genegeerd. Het idee was dat de Theosophical Society, zoals zij oorspronkelijk opgericht was, het middel zou zijn om te laten weten dat al deze ontwikkelingsmogelijkheden beschikbaar waren voor de wereld in het algemeen. Het is onze plicht, als leden van die Society, onszelf vertrouwd te maken met alle aspecten van de theosofische leringen, in het bijzonder met deze ontwikkelingsmogelijkheden, zodat we ze kunnen verspreiden, door ze wijd en zijd beschikbaar te stellen, zoals oorspronkelijk de bedoeling was.

De komst van de Theosofie was een unieke wereldgebeurtenis, zelfs van een nog hogere orde dan het Christendom. De stichters van de grote religies in de geschiedenis waren Ingewijden van een hoge graad in de occulte Hiërarchie (met haar

diverse vertakkingen). De Meesters van Wijsheid die de inspirators waren voor de stichting van de Theosophical Society waren leden van die Broederschap. Zij maakten niet alleen de zeer uitgebreide en diepzinnige theosofische leringen toegankelijk voor de wereld in het algemeen maar stelden ze, via H.P. Blavatsky en in zekere mate rechtstreeks zelf, op schrift. Geen enkele Leraar had dat voorheen ooit gedaan. Zelfs nu we de Meesters niet bij ons hebben, beschikken we over die onvergelijklijk waardevolle literatuur – en dat voor altijd, of voor zolang als deze bewaard blijft.

We moeten H.P.B. erkentelijk zijn voor haar grote zelfopofferende werk in deze en haar de oprechte waardering geven die zij daarvoor verdient. Wij zijn haar enorm veel dank verschuldigd niet alleen omdat zij de ontwikkelingsmogelijkheden van de Theosofie voor zover dat binnen haar vermogen lag op schrift voor iedereen toegankelijk gemaakt heeft, maar omdat zij rechtstreeks in contact stond met enkele Meesters en zij daarmee het bewijs leverde dat zij werkelijk bestaan. Zij werden ‘werkelijkheid’ en daardoor een inspiratiebron voor velen. Als getuigenis hebben we wat zij over hen zei in haar verslag over het schrijven van *Isis Ontsluierd* en wat zijzelf zeiden over hun aandeel in het schrijven van *De Geheime Leer*.

DE UITEINDELIJKE ONTWIKKELINGSMOGELIJKHEID

Praktische Theosofie is niet slechts een tak van Wetenschap, maar zij omvat elke wetenschap in het leven, morele zowel als fysieke. Zij kan, kortom, met recht beschouwd worden als de universele coach, een leraar van wereldwijde kennis en ervaring, en van een eruditie, die niet slechts zijn leerlingen bijstaat en naar een succesvol examen leidt voor iedere wetenschappelijke of morele dienst in het aardse leven, maar die ze geschikt maakt voor de levens die nog in het verschiet liggen, als die leerlingen maar het universum en zijn mysteriën binnenin henzelf willen bestuderen... (C.W. X, 165)

DE SAMENSTELLING VAN DE MENS

Sanskriet termen	Esoterische betekenis	Verklaring
<u>Het lagere (persoonlijke) Viertal:</u>		
(a) rupa, of sthula sharira	(a) stoffelijk lichaam	(a) is het voertuig van alle andere 'beginselen' tijdens het leven.
(b) prana	(b) leven of levensbeginsel	(b) alleen nodig voor a, c, d en de functies van het lager <i>Manas</i> , waartoe alle behoren die beperkt zijn tot het (stoffelijk brein).
(c) linga sharira	(c) astraal lichaam	(c) het <i>Dubbel</i> , het schijnlichaam
(d) kama rupa	(d) de zetel van dierlijke begeerten en hartstochten	(d) dit is het centrum van de dierlijke mens waar de scheidingslijn ligt die de sterfelijke mens scheidt van het onsterfelijke wezen
<u>Het hogere Onvergankelijke drietal:</u>		
(e) <i>manas</i> - een tweevoudig beginsel in zijn functies	(e) denkvermogen, intelligentie: dit is het hogere menselijke denken, waarvan het licht of de uitstraling de MONADE verbindt met de sterfelijke mens gedurende de levenstijd.	(e) de toekomstige staat en de Karmische bestemming van de mens zijn afhankelijk van het feit of <i>Manas</i> meer naar beneden getrokken wordt naar <i>Kama rupa</i> , de zetel van de dierlijke hartstochten, of omhoog naar <i>Buddhi</i> , het spirituele ego. In het laatste geval wordt het hogere bewustzijn van de individuele spirituele aspiraties van het <i>denkvermogen</i> (<i>manas</i>), dat <i>buddhi</i> in zich opneemt, erdoor opgenomen en vormt het Ego, dat de zaligheid van <i>Devachan</i> binnengaat.
(f) buddhi	(f) de spirituele ziel	(f) het voertuig van zuivere universele geest
(g) atma	(g) geest	(g) een met het Absolute, als haar uitstraling

(Uit: *The Key to Theosophy*, pp 91/2)

BELANGRIJKE AANTEKENING:

De persoonlijke beginselen (b) en (c) worden in de tekst in omgekeerde volgorde weergegeven. Deze inconsistente verandering in volgorde komt vaak voor in de literatuur. Dat is niet belangrijk voor het onderricht.